

Egy cseh „másként gondolkodó” Közép-Európáról

Rudolf Kučera:
Közép-Európa története
egy cseh politológus
szemével
Popély Gyula utószavával
Korma Bt. Bp., 2008.

Mit gondol ma egy művelt, a történelem és a politika iránt is érdeklődő magyar a csehekről? Talán azt, hogy egy csöndes, polgári erényekkel büszkélkedő nép, szereti a sört és a zenét, s nálunk jóval szerencsésebben úszta meg a XX. századot. Sokan azt is emlegethetik, hogy jelentős szerepük volt az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásában, mohó módon bekebeleztek országukba egymillió magyart, akiket 1945-ben megpróbáltak szülőföldjükéről elűzni. Hogy a demokrácia mintaállamának tekintett Csehszlovákiában nemcsak a hárommillió német és a közel egymillió magyar kisebbség, de a szlovákok és a ruszinok sem tudtak érdemben beleszólni a politikába, és hogy az államalkotó Masaryk famulusa, Beneš kulcsszerepet vitt a kisantantnak nevezett magyarellenes szövetség létrehozásában, majd a második világháború alatt és közvetlenül utána Sztálin eszközévé válva hozzájárult Közép-Európa – és benne Csehszlovákia – szovjetizálásához. Az 1968-as „prágai tavasz” elfojtását ma mindenki elítéli. A rendszerváltozás és a Visegrádi Együttműködés megteremtése óta jó viszonyban vagyunk egymással, de ebben nyoma sincs az érzelmekkel töltött lengyel–magyar barátságoknak.

Ma valóban keveset tud egymásról ez a történelemben ezer éven át szomszédos és sokban hasonló sorsú nép, miközben politikai és gazdasági érdekeink alapvetően azonosak. Öröndetes, hogy a kommunizmus idején az üldözött cseh ellenzékhez tartozó történész és politológus Rudolf Kučera 1992-ben megjelent történeti esszéje (*Fejezetek Közép-Európa történetéből*) tizenhat évvel később magyar fordításban is napvilágot látott. Jelentősége elsősorban abban van, hogy szemlélete, mondanivalója szöges ellentéte a hagyományos cseh felfogásnak, amely az ország 1918-as létrehozatalát az adott határokkal történelmi igazságtételnek és szükség-szerűségnek, Masarykot nagy európai államférfinak tekinti, és Beneš elnöknek a németeket s a magyarokat kollektíven bűnösnek deklaráló és üldöző politikáját pedig mentegeti. A vékony, érdekes illusztrációival együtt alig százhatvan oldalas könyv fő mondanivalója az, hogy óriási történelmi hiba volt a Habsburg-monarchia szétverése, amiben vezető szerepet vitt a cseh nemzeti mozgalom, mert ez nemcsak lehetővé tette Hitler,

majd Sztálin hódításait, de elhintette a viszály magját a térség népei, mindenekelőtt a csehek, szlovákok, lengyelek és magyarok között. Kučera bemutatja, hogy a napóleoni háborúk nyomán jelentkező nacionalizmus, a soknemzetiségű birodalmak helyén nemzeti államok létrehozására törekedő mozgalmak 1918-as sikere Közép-Európa elpusztulását jelentette, „az új Európa” jellemzője a türelmetlenség, a más nyelvűek, a nemzeti kisebbségek elnyomása, majd elüldözése lett, s mindez a kommunista diktatúrákba torkollott. Történelmi áttekintésben a német egységmozgalommal és az arra válaszoló cseh nacionalizmussal szembeállítja a szerinte a nemzetek fölötti föderáció felé haladó Habsburg-birodalmat, amelyben egyre jobban felülkerekedett a nemzeti méltányosság, a türelem politikája (ezt Rudolf trónörökös rokonszenvesen, Ferenc Ferdinánd pedig autokratikus módon képviselte), ahol minden nép érvényesülni tudott. Ezt értékelte a XIX. század közepén a neves cseh történétíró, Palacký, és ezzel fordultak szembe az orosz abszolutizmus és imperializmus veszélyét nem érzékelő, pánszláv érzelmű csehek és szlovákok.

A magyar kiadás előszavára és az egész kötetre jellemző a szerzőnek a magyarok, kivált a Csehszlovákiában annyi méltánytalanságot elszenvedő magyar kisebbség iránti megértő rokonszenve. Sok hasonlóságot lát Szent István és Szent Vencel népének történelmében, értékeli a magyarországi decentralizációt, a nemesi vármegye hagyományát, a rendek küzdelmét az abszolutizmus ellen, az 1848-as törvényeket és az ezek védelmében folytatott szabadságharcot, Eötvös politikai gondolkodását. Az 1867-es kiegyezést és ennek nyomán a magyar nemzeti állam kiépítésére törekvő magyar politikát viszont hibásnak tartja és elmarasztalja. Ez abból az alaptételéből következik, hogy a kevert népességű Közép-Európában lehetetlen volt igazságos határokkal elválasztani az egyes népeket, az együttélés optimális formája a demokratikus föderáció lett volna, s miközben a Lajtán túl a viszonyok ebben az irányban haladtak, Magyarországon az 1868-as nemzetiségi törvény pozitívumai elsikkadtak, az egyetlen politikai nemzet fikciója pedig lehetetlenné tette a szlovákok és a többi nem-magyar nép emancipációját, nemzetként történő elismerését. Ebben egyet is kell értenünk, abban viszont téved Kučera, hogy a dualizmus provokálta ki a csehek és a szlovákok körében elterjedt pánszlávizmust és a szerb irredentizmust. 1848-ban már mindkét jelenség erős volt. Más, kisebb tárgyi tévedéseket is találunk a velünk foglalkozó részekben, így a csernovai csendőrsortúz vagy az 1919-es szlovák–magyar viszony tárgyalásakor, az utóbbira Popély Gyula hasznos utószava is rámutat.

A munka példamutatóan mentes a cseh nemzeti előítéletektől, fő célja éppen ezek korrigálása volt. Súlyos hibának tartja, hogy Masaryk és a „politikai törpe” Beneš jelentős nagyságú és népességű, németek és magyarok által lakott területeket is bekebelezett Csehszlovákiába, Teschen/Cieszyn, Árva és a Felső-Szepesség lengyel többségű részeivel együtt, hogy korridorral akarta elválasztani az osztrákokat a magyaroktól (sikertelenül), s hogy ugyanezt elérte a lengyelek és a magyarok esetében. Felidézi, hogy 1919-ben a csehek az elértnél jóval nagyobb területet igényeltek, és nem kevesen az ott élő nem-szláv lakosság beolvasztását vagy elűzését tervezték. Elítéli magát a „csehszlovákizmus”-t, ami a szlovákok önálló létét tagadva azok „elcsehsítését” tűzte ki célul. „Meg kell állapítanunk, hogy a mi új országunk nem volt demokratikus, mert nem tudott pozitív kapcsolatot kialakítani mindazokkal a nemzetekkel és nemzetiségekkel, amelyek a területén éltek.” (126. o.) Látjuk, hogy Kučera Jászi Oszkárrel („a nemzetiségi kérdés a demokrácia archimédeszi pontja”) és Bibó Istvánnal azonos érveléssel ítéli el a kisebbségekkel szemben követett, asszimilálásukra törekvő cseh politikát, ami szembefordította egymással és nyomorúságba vitte „a keleteurópai kisállamokat.” Rámutat arra, hogy Masaryknak legalább sejtenie kellett „a sok kis nemzetállamból álló Közép-Európa” gyöngeségét, azt, hogy nem fog tudni ellenállni a német és orosz fenyegetésnek. „A közép-európai nemzetállamok erkölcsstelen, sokszor már szinte beteges politikát folytattak egymás ellen, kétségbeesetten taktikázva Németország és a Szovjetunió közt.” Kučera pártatlanul vizsgálja az egyes nemzetek magatartását, elutasítja a „jó” és „rossz” nemzet szembeállítását, a kollektív bűnösséget: „nem létezik semmiféle nemzeti hajlam a rossz elkövetésére; a német, az orosz vagy cseh nemzet éppúgy képes ugyanolyan tettekre, csak a történelmi alkalmon és a megfelelő lehetőségeken múlik, meg azon, hogy ki jut hozzá a hatalomhoz, és mire használja.” (114. o.) Arra is rámutat, milyen nagy veszteséget okoztak a csehek önmaguknak a németek kiűzésével – csakúgy mint később Romániában Ceaușescu a szászok és a zsidók kiárusításával és a kisebbségek teljes felszámolásának a kísérletével.

Véleményem szerint Kučera egyedül abban téved, hogy a történelemben kikerülhetőnek hiszi a nemzetállamot. Noha igaza van, hogy az első világháborúban „helyesebb lett volna inkább Ausztria[–Magyarország] megváltoztatására törekedni – ehhez a háború végén kedvező volt a helyzet –, mint Ausztriát felszámolni,” de a nemzeti eszme az 1840-es évektől száz éven át valóban Európa uralkodó ideológiája volt, magával ragadta még az arisztokráciát és a dinasztiákat is. Erősebbnek bizonyult a racionális föderaliz-

musnál, a szociáldemokraták őszinte internacionalizmusánál és a kommunista utópiánál. Érdekes, hogy Kučera nem veszi észre a nacionalizmus Janus-arcát, hogy a nemzeti szabadság meghirdetésével egyszerre volt képes mozgósítani, felszabadítani tudatlan, elnyomott tömegeket, majd kegyetlenül elnyomni, sőt legyilkolni a hasonló nemzeti célokat követő más népeket, akikkel évszázadokon át működött a harmonikus együttélés. Abban viszont egyetértek a szerzővel, hogy a szomszédos nemzetállamok konfliktusa nem volt törvényszerű, hogy méltányosabb határok és méltányosabb kisebbségi politika esetén elkerülhető lett volna a nemzeti gyűlölködés s annak minden belső és nemzetközi következménye.

Ez az emelkedett szellemű cseh gondolkodó – számos kortársával együtt – a kommunizmus utolsó két évtizedében abban bízott, hogy a rendszer idővel elkerülhetetlen összeomlása helyre fogja állítani Közép-Európát. „A német és a szovjet megszállásból szerzett tapasztalataink után új közös célunkká kellene hogy váljék a szabad és független Közép-Európa megteremtése, amely mentes a nacionalista előítéletektől és ellenérzésektől, s amelyben a nemzetek és nemzetiségek, kultúrák és vallások pluralitása a legtermészetesebb dolog lesz. Olyan Közép-Európa megteremtése, amelyben a nemzetállamok és határaik létezése már csak a történelemtankönyvekbe fog tartozni.” (121–122. o.) A rendszerváltozás hajnalán így gondoltuk mi is, szinte szó szerint ilyen programok születtek Magyarországon is. A Nyugat-Európában a második világháború után megvalósult nemzetek közötti megbékélés és a mai Európai Unióhoz vezető egységmozgalom azt az ígéretet hordozta, hogy át fog terjedni Közép-Európára, és orvosolva a kölcsönös sérelmeket kiküszöböli az ottani történelmi ellentéteket. Hogy ez nem vagy csak részlegesen történt meg, azért nemcsak Közép-, de Nyugat-Európa politikusi is felelősek, hiszen az utóbbiaknak a NATO és az EU bővítése során ragaszkodniuk kellett volna saját elveik és gyakorlatuk átvételéhez a nemzeti problémák területén is. A jelek szerint Kučera sem vált prófétává saját hazájában, könyve nem váltott ki nagyobb visszhangot, felfogása nem termékenyítette meg a cseh és a szlovák társadalom gondolkodását. Csak remélni lehet, hogy az egykor kommunista uralom alatt élő népek mai családottsága és gazdasági válsága, az orosz nagyhatalmi politika feléledésétől is sarkallva, elő fogja segíteni az ebben a könyvben foglalt szemlélet és program felülkerekedését, a rendszerváltozáskor elképzelt Közép-Európa megszületését.

Jeszenszky Géza